

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

Bij deze Zandloper ontvangt u ook de contributiebrief 2020 met op de achterzijde enkele wetenswaardigheden over de Vereniging.

In nummer 2019-3 gaven wij de stand van zaken met betrekking tot:

- Het *landgoed Kernhem*. We verwachten nu dat de Raad de visie over het Landgoed Kernhem op 14 november vaststelt.
- Over het negeren van ons advies over historisch verantwoorde *watertappunten* is er samen met de Buurt Ede-Veldhuizen een goed overleg geweest met wethouder Vreugdenhil. Afgesproken is dat er behalve bij de Oude Kerk in Ede-Centrum nog één of twee locaties worden gezocht voor een watertappunt. Met moderne techniek

maar in ‘originele’ historische verpakking. Bij de Oude Kerk lijkt het proces van bestellen al zover gevorderd dat daar vermoedelijk toch net zo’n watertappunt komt als bij de Bospoort.

- *Stationsweg 102*: Rondom de vergunning worden nog details geregeld vanuit de brandweer, de tuin, ecologie etc. Maar de gemeente verwacht nu toch dat de omgevingsvergunning nog in 2019 wordt verleend.

In de *Villa Zonneberg* (Oude Arnhemseweg 2) woonde de schilder Willem Witsen van 1893 tot 1902. Het is nu een gemeentelijk monument en omlijst met monumentale bomen. De eigenaar vroeg voor één boom een kapvergunning aan met als belangrijk argument dat de wortels het fundament

**Uitgave van de
Vereniging Oud Ede
jrg 47 nr. 4 - november 2019**

Van het Bestuur	1
Agenda	2
The Incredible Patrol	3
De Klinkenberg	8
Paul Krüger in Ede	15
De Renkumse Beek	19
Pak maar een doos: DOS - Bennekom	21
Wapen en vlag van de Gemeente Ede	25
Colofon	32

van de Zonneberg aantasten. De Vereniging heeft bezwaar aangetekend en de gemeente gevraagd om specifiek na te gaan of het fundament inderdaad gevaar loopt. Als dat een kapvergunning inderdaad onvermijdelijk maakt, vraagt de Vereniging de gemeente te bepalen dat er een nieuwe boom geplant wordt.

Villa Zonneberg

In Zandloper 2018-4 stond een informatief verhaal over mevrouw *Sophia Genis* en de villa *Ruimzicht* als inrichting voor vrouwelijke zenuwlijders. Geïnspireerd door dit leuke informatieve artikel van Kees van Lohuizen is Jan Kijlstra nog eens extra in de archieven gedoken en heeft de redactie attent gemaakt op mogelijke onjuistheden bij het interpreteren van aktes en andere archiefstukken. Jan geeft op zijn eigen website (<https://erfgoedede.nl/kijlstra-verhalen>) zijn visie op de situatie rond huize Ruimzicht.

In april 2020 is het 75 jaar geleden dat de gemeente Ede werd bevrijd. De bevrijding verliep in alle plaatsen in de gemeente anders. Op initiatief en onder regie van het Platform Militaire Historie Ede schenken alle musea/oudheidkundige verenigingen in de gemeente aandacht aan die bevrijding met een expositie en een verhaal over hoe de bevrijding in de eigen plaats gestalte kreeg. De verhalen samen vormen een apart Historisch Cahier.

Simon van de Pol, voorzitter

Agenda

12 februari 2020: Lezing in Cultura Erfgoed: spreker en onderwerp worden nader bekendgemaakt

15 april 2020 : Algemene Ledenvergadering en 17 aprillezing.

Correctie

In het vorige nummer van De Zandloper (2019-3) stond op pagina 14 een foto van de Poortlaan ‘vanaf de Parkweg’. Dat had moeten zijn: ‘vanaf het Poortplein’.

‘Sims, get me a prisoner’ - The Incredible Patrol

Jaap Dekker

Dit verhaal is ontleend aan het boek met de bovenstaande titel (Historische Berichten Ede 7, 2013). Het is geschreven door Evert van de Weerd. Hij heeft zich grondig verdiept in hetgeen zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in Ede en omstreken heeft afgespeeld. Er zijn acht boeken van zijn hand verschenen. Dit artikel is met zijn instemming geschreven.

Nadat de geallieerden de slag om Arnhem in september 1944 hadden verloren, liep hun opmars vanuit het zuiden vast op de Rijn. Aan de noordzijde lagen de Duitse, aan de zuidzijde de geallieerde troepen. Vanaf 4 oktober 1944 lag de frontlijn van de 101 US Airborne Division aan de Rijn tussen Opheusden en Driel. Commandant van het inlichtingen-peloton was de 1e Luitenant Hugo S. Sims. Hij was 23 jaar, getrouwd en vader van een baby. Afkomstig uit Orangeburg South Carolina. Half oktober was het erg rustig aan het Rijnfront. Verkenningspatrouilles kwamen zonder informatie terug. Sims was ervan overtuigd dat de vijand een aanval aan het voorbereiden was.

Op 20 oktober bezocht plaatsvervangend divisiecommandant Generaal Higgins de frontlijn. Hij wilde weten welke Duitse eenheden er aan de overkant waren en of er troepenverplaatsingen waren geweest. Sims moest het antwoord schuldig blijven. De generaal sprak hierop de historische woorden: ‘Sims, can you get me a prisoner?’ en Sims antwoordde: ‘Yes sir.’

Dan maar zelf...

Bijna tien nachten lang zond Sims één of twee patrouilles naar de overkant van de Rijn. Ze kwamen allemaal onverrichterzake terug. De inlichtingenteams raakten gedemotiveerd. Sims besloot toen om het maar zelf te gaan doen. Hij maakte een plan om met een kleine groep (zes man in totaal) over te steken en tot restaurant Planken Wambuis (nu N224) te gaan om van daaruit te observeren. Hij selecteerde zijn beste verkenners en - op diens eigen verzoek - een Belg (sergeant-majoor Frank) van een ander onderdeel, die ook nog eens vloeiend Frans en Duits sprak.

In de nacht van 30 op 31 oktober staken ze de Rijn over bij het gemeentehuis van

Lnt Sims (ca 1945)

Heteren. Dit lag namelijk meteen aan de rivier en aan de overkant was er direct dekking van begroeiing. Het was de kortste en veiligste weg. Hierbij werd gebruik gemaakt van twee rubberboten. Om de vijand te misleiden zou een mortier-eenheid elk half uur een lichtgranaat afvuren. Verder zou een artillerie-eenheid elk kwartier een granaat afvuren op vooraf bepaalde punten. Deze inslagen waren dan oriëntatiepunten voor de patrouille.

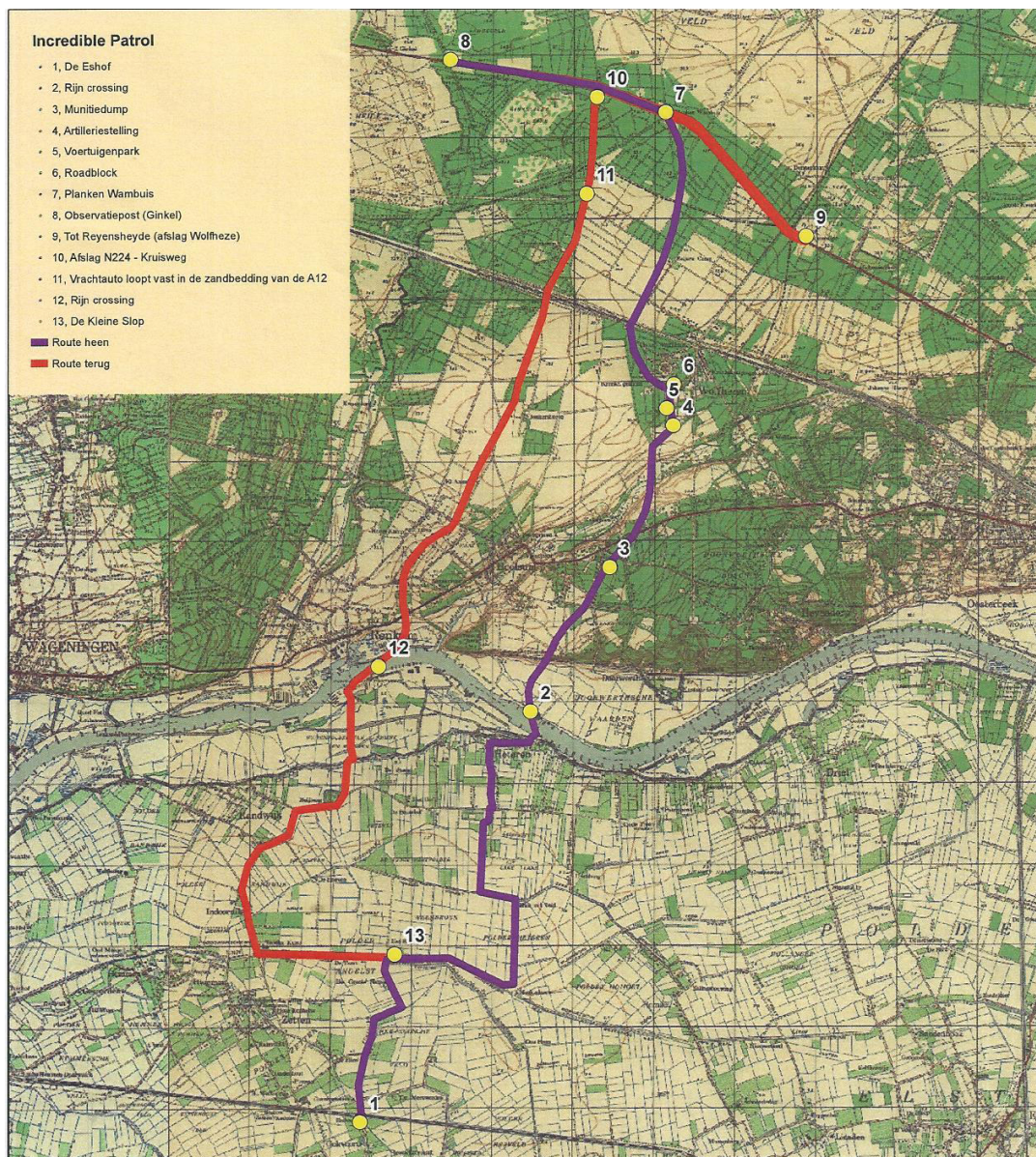
De oversteek lukte, ongezien door de Duitse wachtposten. Via de Noordberg gingen men noordwaarts. De eerste lichtgranaat gaf aanleiding aan de vijand om ook een serie lichtgranaten af te schieten. Tussen de schoten door wist de patrouille langzaam verder te komen. Ze stuitte op een munitiedump van artilleriegranaten met wachtposten. Men maakte een omweg en via een verlaten artilleriestelling en een voertuigenpark kwam men bij Wolfheze. Dat bleek vol SS-troepen te zitten. Met een omweg kwam de groep vanaf hier, achter de Duitse linies langs, door het bos bij de weg Ede–Arnhem (nu N224) ter hoogte van herberg Planken Wambuis. Het oorspronkelijke plan was daar een observatiepost in te richten, maar Sims besloot verder richting Ede te lopen.

Na een paar kilometer lopen vonden ze na enige verkenning een huis op de Ginkel waarop een Rode-Kruisteken stond.* Het leek op een klein noodhospitaal. Men ging voorzichtig naar binnen en trof twee luid snurkende Duitse officieren aan. Ze werden meteen krijgsgevangen gemaakt. Op zolder maakte Sims direct de radiozender in orde en maakte contact. De posities van de vijand en de verzamelde informatie werd doorgegeven. Om 07:00 uur arriveerden twee Hollandse jongens. Ze kwamen groente innemen. Een gaf aan dat hij lid was van de ondergrondse Binnenlandse Strijdkrachten. Hij gaf de posities van militaire objecten, verschillende artillerie-opstellingen en nummers van Duitse eenheden door. Deze werden meteen doorgeseind. De jongens moesten blijven tot de patrouille weer weg zou gaan.

Dubbelspion

De jongen die meldde dat hij connecties had met de BS, was een dubbelspion van de SD en de BS. Deze misdadiger kwam uit de omgeving van de Bospoort in Ede. Hij zocht op de heide naar achtergebleven wapens en verkocht ze op de zwarte markt. Toen de SD hem betrapte, verzoon hij informatie over de BS waarbij hij beweerde dat 17 (willekeurige mannen onder wie de burgemeester b.d.) uit Ede lid waren van de BS. Zij werden begin januari 1945 opgepakt en mishandeld, maar vanwege het ontbreken van bewijs vrijgelaten. Daar hij een groot gevaar vormde voor de BS is hij in februari te Barneveld geliquideerd (zie Kroniek van Ede, blz. 256).

* Hier (N224 afslag) staat nu een gedenksteen van de Liberation Route met informatie over deze patrouille.

Om twaalf uur werd het drukker op de weg. Vrachtwagencolonnens en kanonnen werden waargenomen. Plotseling kwam een Duitse postbode het terrein op, waarschijnlijk om water te drinken. Ook hij werd meteen krijgsgevangen gemaakt. Tegen twee uur kwam er een Duitser met twee paarden en een wagen het erf op. Dit bleek de man te zijn die de eerste twee Duitsers moest ophalen.

Om vier uur 's middags liepen nog twee Duitsers het erf op, naar later bleek, om even te rusten. Uiteraard werden zij ook gevangen genomen. Hierna brak er brand uit in de voorkamer. De Duitsers stookten het vuur op om de aandacht te trekken. De zaak werd geblust en de bewaking verscherpt. De gevangenen bleken afkomstig te zijn van het Oostfront.

Het werd tijd voor de terugtocht. De Duitse postbode wilde wel meewerken. Hij was blij dat de oorlog voor hem voorbij was. Hij zou 'Halt Kamerad' schreeuwen bij het aanhouden van een vrachtauto. Na anderhalf uur kwam er een motorrijder aanrijden. Hij bleek erop uit gestuurd om de vermiste soldaten te zoeken. Hij en de Duitse postbode bleken elkaar erg goed te kennen; ze hadden jaren samen gediend. De motorrijder wilde ook wel meewerken.

Even later kwam er een truck aan. De twee Duitsers moesten van de Amerikanen naar voren gaan en 'Halt Kamerad' schreeuwen. De truck stopte. Het bleek een grote vijf-tons vrachtauto te zijn met dertien SS-soldaten in de laadbak, onderweg naar hun eenheid. Allen werden ontwapend. De chauffeur wou eerst niet meewerken, maar na zware druk toch wel. Hij bleek nog voor 30 km benzine te hebben.

Sputteren

De gevangenen uit het huis werden ingeladen, iedereen in de laadbak onder bewaking gezet en de zaak vertrok. Ze reden goed en wel, toen de motor begon te sputteren. Terwijl de chauffeur de motor aan de praat probeerde te krijgen kwam er een Schwimmwagen (amfibie-Volkswagen) voorbij. Het bleek de Hauptsturmführer (kapitein) te zijn van de Duitse eenheid waarheen de vrachtwagen onderweg was. Hij werd direct ingerekend.

Men ging weer verder, maar men reed de afslag voorbij. De auto werd omgekeerd en na een paar kilometer sloegen ze af linksaf richting Rijn. Men reed nu over een zandweg (Kruislaan) naar het zuiden. Bij de A12 in aanleg liep de vrachtwagen vast in het zachte zand. Het was nu 22:00 uur. Iedereen moest uitstappen. De Amerikanen waren er niet blij mee, want het was nu moeilijker om de gevangenen te bewaken. En inderdaad, de Hauptsturmführer verdween in het bos. Maar een van de patrouilleleden wist hem na een paar waarschuwingsschoten te onderscheppen. Iedereen die nu zou proberen te ontsnappen, zou meteen worden doodgeschoten.

De zaak werd in roeten van twee opgesteld. Met Sgt.Maj. Frank en de Hauptsturmführer voorop vertrok de colonne te voet richting Renkum. Bij de Telefoonweg stak men het spoor over. Op de kruising nam men het zandpad schuin links richting de Klein Amerikaweg en marcheerde de troep Renkum binnen. Door het geluid van de Duitse laarzen met ijzeren beslag, was het duidelijk dat hier midden in de nacht een Duits peloton onderweg was. Het viel dus niet op.

Om 23:40 kwam men vlakbij de Rijn. Net voorbij de Rijndijk kwam men bij een wachtpost met vier Duitsers. Frank riep in het Duits dat alles in orde was. Ze maakten halt. Twee Amerikanen liepen naar voren en onder dreiging van twee tommy-guns, werden alle vier krijgsgevangen gemaakt.

Boot met krijgsgevangenen

De colonne liep verder langs de rivier en zes Duitsers van twee andere rivierposten werden op dezelfde manier uitgenodigd om aan te sluiten. De zesmans patrouille had nu 32 krijgsgevangenen.

Luitenant Sims gaf de afgesproken lichtsignalen naar de overkant en kreeg meteen respons. De Amerikaanse artillerie begon storingsvuur af te geven op Duitse stellingen als afleiding van de riskante rivieroversteek. Na elf keer overvaren waren alle betrokkenen om 01:40 uur aan de overkant. De gevangenen werden afgevoerd naar de boerderij 'De Kleine Slob' aan het Weteringkanaal. Daar werden de Duitsers uitgebreid ondervraagd.

De patrouilleleden kregen een feestmaal van de kok, zoals hij had beloofd. Daarna kreeg Sims Generaal Higgins aan de lijn:

'Luitenant Sims meldt zich terug met tweeëndertig krijgsgevangen, generaal.'

'Hoeveel?'

'Tweeëndertig, generaal.'

'Incredible.'

De deelnemers aan de 'Incredible' *De patrouille na terugkomst*

Patrol' kregen de Silver Star Medal uitgereikt.

Sims kreeg de bijna hoogste onderscheiding van het Amerikaans leger, het DSC (Distinguished Service Cross) en werd bevorderd tot kapitein.

Sims bij Monument, 1986

De Klinkenberg

Kees van Lohuizen

De weg omhoog

Aan het begin van het Maandereind vraagt een Rotterdammer hoe hij de Klinkenberg kan beklimmen. Ik wijs hem op het *Heuvelsepad*, dat daar vlakbij begint.

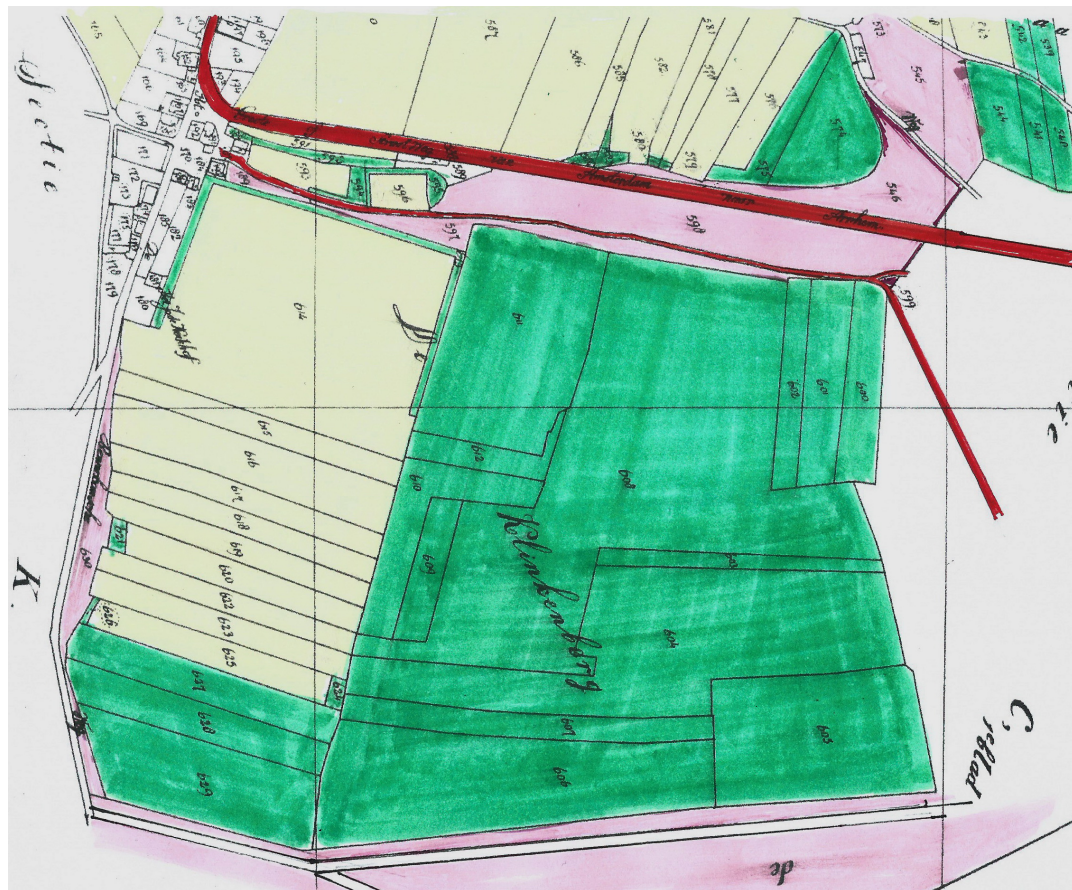
Helaas, dat begin is niet hoopgevend. Na de nauwe toegang komt hij op het eerste deel van het pad. Het is niet meer dan een rommelig steegje achter het oude postkantoor. Na het passeren van de Detmarlaan wordt het beeld in het tweede deel gunstiger, met aan weerszijden woningen variërend van oud tot relatief nieuw. Al gauw komt bij hem de gedachte op 'die berg is maar een heuveltje'. Maar bij het passeren van de *Klinkenbergerweg* gaat hij twijfelen, want die naam klinkt als een berg.

Het derde en laatste deel van het Heuvelsepad ligt iets verschoven en heeft daardoor aan één zijde de achtertuinen van de huizen aan de Arnhemseweg en aan de andere zijde een variatie aan huizen: oud en nieuw, groot en klein, steen en hout. Het doet allemaal wat vreemd en rommelig aan. Bij het verder gaan en het passeren van Villa Klinkenberg, gloort er toch weer even hoop, maar eenmaal boven aangekomen denkt hij toch: 'Is dat alles?' Hij realiseert zich niet dat hij inmiddels wel 40 meter boven de zeespiegel is en zelfs ruim 46 meter boven zijn straat in de Prins Willem Alexanderpolder, het 'putje' van Rotterdam.

Na rechtsaf te zijn geslagen ontdekt hij daar vlakbij de 'Kuil' in de Klinkenberg en wordt hij blij verrast bij het zien van het schitterende openluchttheater. Afdalend via de Van Heeckerenlaan komt hij weer op de Klinkenbergerweg en ziet daar het honderd jaar oude Pomphuis. De watertoren die daar tegenover stond, blijkt al in 1978 te zijn gesloopt.

Na zijn heerlijke maaltijd filosofeert hij: ‘Hoe zou het vroeger zijn geweest? Ede is geen dorp meer, maar is ook geen stad, het is Ede.’

De situatie rond 1832

Figuur 1 - Deel van Kadastrale kaart uit 1832 met de Groote of Straatweg van Amsterdam naar Arnhem als de brede rode baan. Zijn doorgang in het dorp heette daarom Grootestraat. Het Heuvelsepad loopt evenwijdig aan de Straatweg over een strookje heide, deels langs bouwland, hakhout en bos.

Waar de Grotestraat in het dorp ombuigt naar het noorden, begint het Maandereind in zuidelijke richting. Verderop splitst dit zich in de Grindweg naar Bennekom (nu Stationsweg), de Maanderweg naar Maanen en in noordelijk richting in de Achterdorpseweg (nu Nieuwe Stationsstraat.).

Als wij figuur 1 bekijken, zien we de situatie zoals die was in 1832 bij de eerst kadastrale opmeting. Evenwijdig aan de Groote of Straatweg van Amsterdam naar Arnhem liep het Heuvelsepada dat slingerend in oostelijke richting de heuvel opging. Het was omgeven door bouwland, hei en bos. Aan het eind, iets voorbij de huidige Van Heekerenlaan, zien we nog een aftakking naar rechts. Het Heuvelsepada was destijds eigendom van het kerkelijk Armenbestuur.

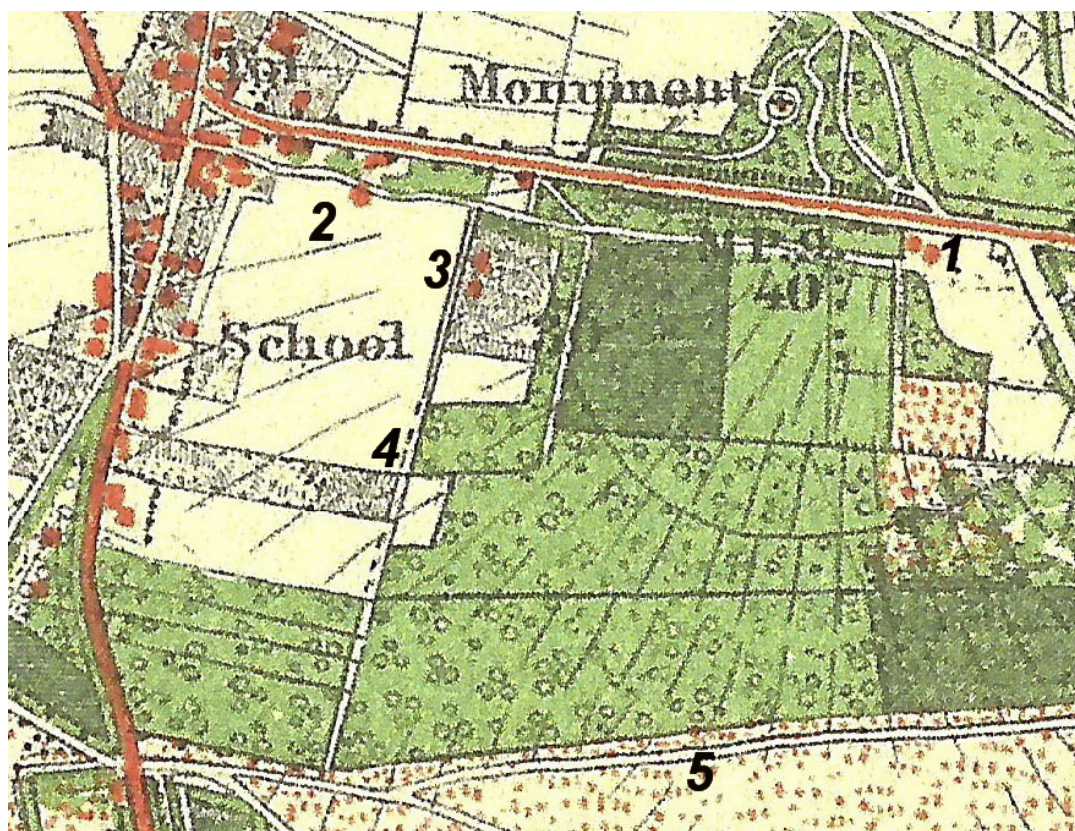
Bijna halverwege het pad ziet men een naar het zuiden gerichte scheidslijn tussen bos en bouwland. Daar zou later het Klinkenbergerpad ontstaan, dat uiteindelijk zou uitgroeien tot de huidige weg.

Het weergegeven gebied grensde aan de zuidzijde aan de Buurtweg en de heide, waar de schapen uit Veldhuizen naar toe werden gedreven via de Schaapsdrift (weg) en zijn uitlopers waaronder de huidige Beuken- en Ericalaan.

De situatie rond 1900

Op de topografische kaarten van plm. 1880-90 (figuur 2) zien we net voorbij het einde van het Heuvelsepad twee panden. Het betreft de in 1886 aan de Arnhemseweg gebouwde villa Chasselay met het bijbehorend koetshuis. Zodoende lijkt het Heuvelsepad wel bestemd te zijn voor ‘leveranciers achterom’.

In 1913 is Chasselay met bijgebouwen en grond (incl. Heuvelsepad) door de weduwe van kapitein-ingenieur François De l’Espinasse voor f 15.000,- verkocht aan Caroline D.J. Baronesse Van Lynden van Hemmen. Deze Baronesse stamde uit een familie met veel grond en geld, maar ook met liefde voor kerk, geloof en zending. Zij zou eind 1919 aan de afdeling Ede van de *Stichting Nederlandsch Luthersch*

Figuur 2 - Situatie rond 1890. Net onder de Arnhemseweg loopt het Heuvelsepad.
1=Chasselay; 2= Huis Heuvelsepad; 3= Huizen aan Klinkenbergerpad(weg);
4= Latere Klinkenbergerpad(weg); 5= Buurtweg

Genootschap voor In- en Uitwendige Zending, de grond schenken waarop de Lutherse al eerder aan de Maanderweg (hoek Beukenlaan) hun kerk hadden gebouwd.

De zuster van Caroline, Pauline, die buiten gemeenschap van goederen was getrouwd met Frans Goddard Baron van Ittersum, woonde in huis Terra Nuova aan de Stationsweg. De zussen en hun broer hadden afgesproken de in hun bezit zijnde gronden bij testament te schenken aan de *Stichting Lijndensche Fonds voor Kerk en Zending*, waarbij de langst levende echter wel het vruchtgebruik zou behouden. Dit Fonds, dat thans in de Betuwe 700 hectare beheert, was in januari 2019 nog in het nieuws omdat de gemeente Overbetuwe en het Fonds een begraafplaats willen aanleggen op gronden van de Stichting in Zetten. Veel bewoners hebben bezwaren; onder andere omdat zij vrezen dat het geen algemene begraafplaats zou worden. Huis Chasselay heeft later diverse bestemmingen gehad en is rond 1946 gesloopt om ruimte te maken voor een uitbreidingplan.

We zien dat aan het tweede deel van het Heuvelsepad maar één woning staat (waarschijnlijk nu no. 18).

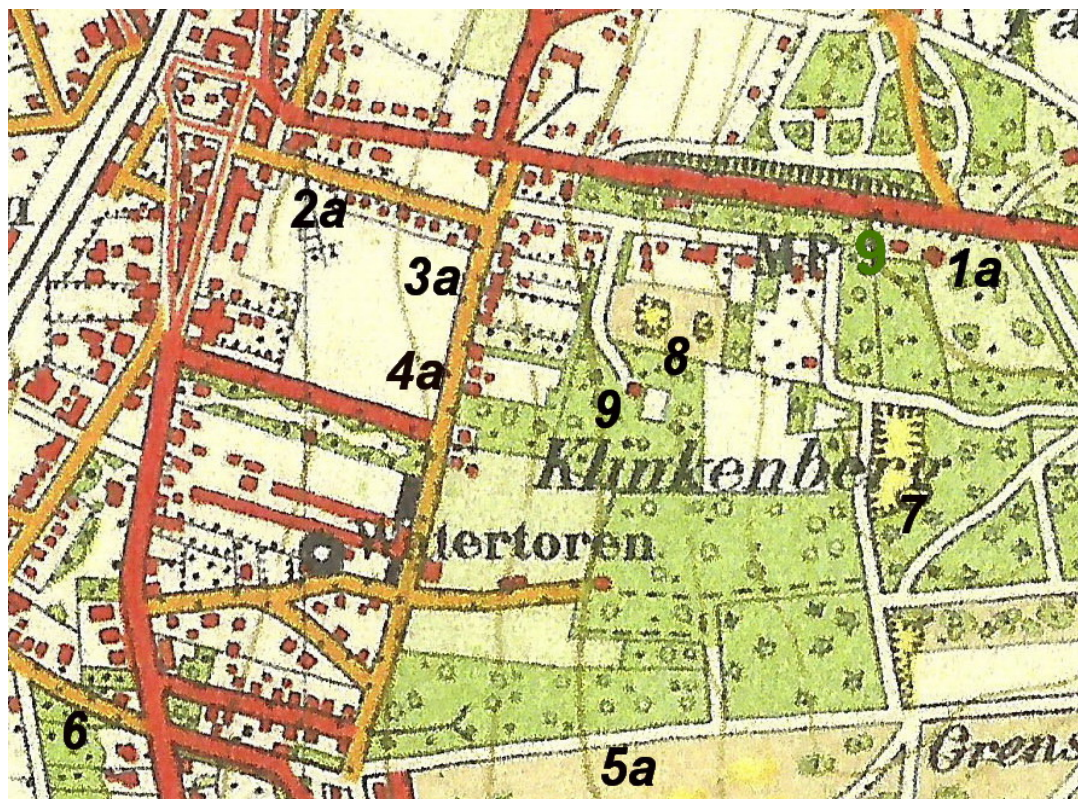
Ter hoogte van de eerder genoemde scheidslijn is nu het Klinkenbergerpad te zien. Dit pad loopt enerzijds door tot aan de huidige Ericalaan, die verbinding geeft met de Stationsweg en anderzijds tot de Buurtweg die richting de hei gaat.

Aan het Klinkenbergerpad, vlakbij het Heuvelsepad, staan ook al twee woningen. Het gele vlak waarin staat ‘School’, zijn de brede bouwlanden met de veldnaam ‘Bree’, naamgever van de huidige Breelaan.

De Woningwet trad in 1901 in werking en bepaalde aan welke kwaliteitseisen woningen moesten voldoen. Ook kwamen er bepalingen omtrent waar wel en waar niet mocht worden gebouwd, met de daarmee samenhangende zaken als rooilijn, bebouwde kom en wegenlegger. In de laatste stonden de openbaarheid van de wegen en de onderhoudsplichtigen vermeld. Het is begrijpelijk dat niet alle gemeenten (destijds plm. 1.121, nu door fusies teruggebracht tot ruim 350) onmiddellijk aan de gestelde eisen konden voldoen. Bovendien zat men met bestaande situaties die niet zo maar konden worden veranderd.

De situatie rond 1930

Toen A. Weener in 1920 directeur van de dienst Gemeentewerken werd (zie De Zandloper 2019-1), werd hij geconfronteerd met talloze problemen op allerlei gebied. Zo wilden de bewoners van het Heuvelsepad graag het zandpad verhard hebben of op zijn minst een goed voetpad krijgen. De meeste huizen, zestien en twee in aanbouw, stonden vreemd genoeg ver van het dorp aan het hogere oostelijk deel van het pad. Ook aan het Klinkenbergerpad stond inmiddels een aantal huizen. De waarschijnlijke oorzaak van genoemde bouwlocaties was dat in 1915 langs het pad de waterleiding naar het kamp voor Belgische vluchtelingen was

Figuur 3 - Situatie rond 1930. Net onder de Arnhemseweg loopt het Heuvelsepapad. 1 Chasselay; 2a Huizen Heuvelsepapad; 3a Huizen latere Klinkenbergerpad(weg); 5a Buurtweg; 6 huidige Ericsalaan; 7 Zandgat 'De Kuil' van de Buurt; 8 Zandgat van Van Muylwijk. 9 Huis van Riënts Balt. Zie ook de Watertoren aan de Lindelaan nabij de Klinkenbergerweg tegenover het Pomphuis.

gelegd. Deze leiding liep vanaf de watertoren door het Klinkenbergerpad en het oostelijk deel van het Heuvelsepapad. Daar gebouwde huizen hadden daardoor de mogelijkheid verkregen voor aansluiting op het drinkwaternet.

Bij nader onderzoek bleek het Weener dat het hele Heuvelsepapad eigendom was van Baronesse van Lijnden en dat slechts het gedeelte binnen de bebouwde kom (dus tot het Klinkenbergerpad) automatisch openbaar toegankelijk was. Het hogere deel van het pad stond niet op de wegenlegger en was dus formeel niet openbaar. Dit betekende dat de woningen gebouwd na 1901 eigenlijk in strijd met de bouwverordening waren gebouwd. Maar openbaar of niet, iedereen gebruikte het pad, met of zonder zandkar. De zandkarren kwamen niet alleen uit de Kuil van de Buurt, maar ook van het daar vlakbij gelegen zandgat van Van Muylwijk dat een uitrit had nabij het hoogste punt. Om de beladen zandkarren bij het omlaag gaan af te remmen, werden zij zodanig gestuurd dat zij met één wiel in de berm reden.

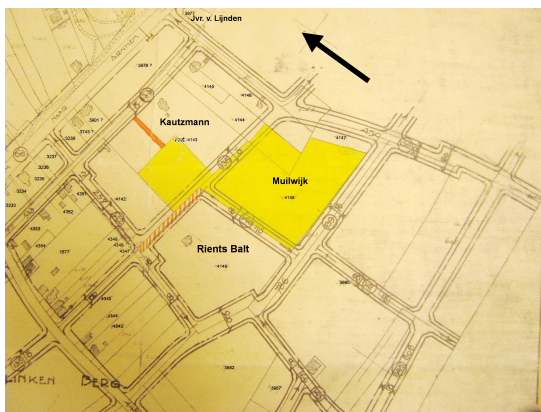
Het kadaster gaf aan, dat het oppervlak van het Heuvelsepapad 2.540 m² was. Bij

een lengte van ruim 600 meter was de gemiddelde breedte dus 4 meter, maar plaatselijk 3 en soms 6 meter. Bij de aansluiting op het ‘drukke’ Maandereind was de doorgang tussen de bebouwing slechts 3 meter breed waardoor, naar de visie van Weener, gevaarlijke situaties ontstonden.

Mede omdat de bouwverordening voorschreef dat de minimale breedte van een weg waaraan mocht worden gebouwd 6 meter bedroeg, stelde hij voor het pad aan te kopen en om praktische redenen de breedte niet te brengen op 10, maar op 8 meter. Er zou dan echter maar één voetpad kunnen komen. Verder zouden de aangrenzende eigenaren kosteloos een strook grond moeten afstaan, maar daarvoor in ruil worden vrijgesteld van wegbelasting (baatbelasting). Voor de bestaande woningen die niet voldeden aan de voorwaarden voor de rooilijn, adviseerde hij ontheffing te verlenen op grond van artikel 14 van de wet. Verder adviseerde hij om het Heuvelsepad niet toegankelijk te maken voor afdalende zandkarren vanaf het Klinkenbergerpad tot aan het Maandereind.

De situatie werd gunstiger nadat Van Muylwijk zijn achter de bebouwing gelegen terrein met zandgat, groot 1,4 ha, aan de gemeente te koop aanbood toen zijn pachter in financiële problemen kwam. Weener adviseerde het College de grond te kopen en noemde als mogelijke voordelen: gebruik als zandwinning, als stortplaats en uiteindelijk als bouwgrond voor het in voorbereiding zijnde uitbreidingsplan. Het perceel had recht van uitweg naar het Heuvelsepad over de grond van villa ‘De Klinkenberg’ (nu no. 62) van Kautzmann en ook over grond van Riënts Balt die in ‘Niemandland’ woonde ten zuiden van het zandgat. Zijn huis had een uitweg zowel naar het Heuvelsepad (via de huidige Op ten Noortlaan) als naar het Klinkenbergerpad.

Conform het advies werd de grond van Van Muylwijk in 1927 gekocht. Nadat de Buurt in 1933 de zandwinning in de Kuil had gestaakt en die in de Doesburgerbuurt in gebruik had genomen, is de zandwinning aan het Heuvelsepad ook gestaakt. Later zou er nog een extra voordeel volgen, want bij de aanleg van de huidige N224 moest nabij de Langenberg veel zand worden afgevoerd. Weener liet het in werkverschaffing afvoeren naar het zandgat en kreeg f 16.000,- subsidie voor arbeidsloon. Later, tijdens de oorlog, zijn op het terrein regelmatig perceeltjes grond van ongeveer 400 m² verhuurd voor de verbouw van groenten. De pacht was minimaal en bedroeg slechts 35 ct/are.

Figuur 4 - Uitbreidingsplan ten zuiden van het hoogste deel van het Heuvelsepad, met belangrijke grondeigenaren.

Ook Riënts Balt heeft daarachter meermalen stukken bouwgrond verkocht, waardoor zijn adres wisselde van Heuvelsepad via Klinkenbergerweg naar Van Borsselelaan. Het huis van Riënts Balt was oorspronkelijk van zijn vader A. Diermanse. Riënts had later de achternaam van zijn moeder aangenomen en was een neef (oomzegger) van de bekende pseudo-natuurarts Murk Balt uit het Maanderzand, het huidige Beatrixpark (zie De Zandloper 2006-1). De Buurtweg is nog steeds een zandweg en ligt tussen de Van Heeckerenlaan en de Van Heutzlaan en functioneert voor beide als 'pad achterom'. *Burgemeester* en *generaal* hebben daarom de achterzijde van hun huizen naar de Buurtweg gekeerd, zodat het verschil met 'achterom' voor iedereen duidelijk is.

Bebouwing van de Klinkenberg

In de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw werd het woongebied tussen Heuvelsepad, Detmarlaan, Breelaan en de huidige Van Heeckerenlaan grotendeels gerealiseerd. De daarbinnen gelegen tennisbanen liggen ongeveer op het oude waterwingebied dat tot ongeveer 1970 werd gebruikt alvorens de winning naar het Edese Bos werd verplaatst.

Hoewel reeds in 1924 werd besloten het Heuvelsepad te verharderen, moest er wel worden gewacht tot het in werkverschaffing kon worden gerealiseerd. In 1927 werd de gemeente eindelijk eigenaar van het Heuvelsepad.

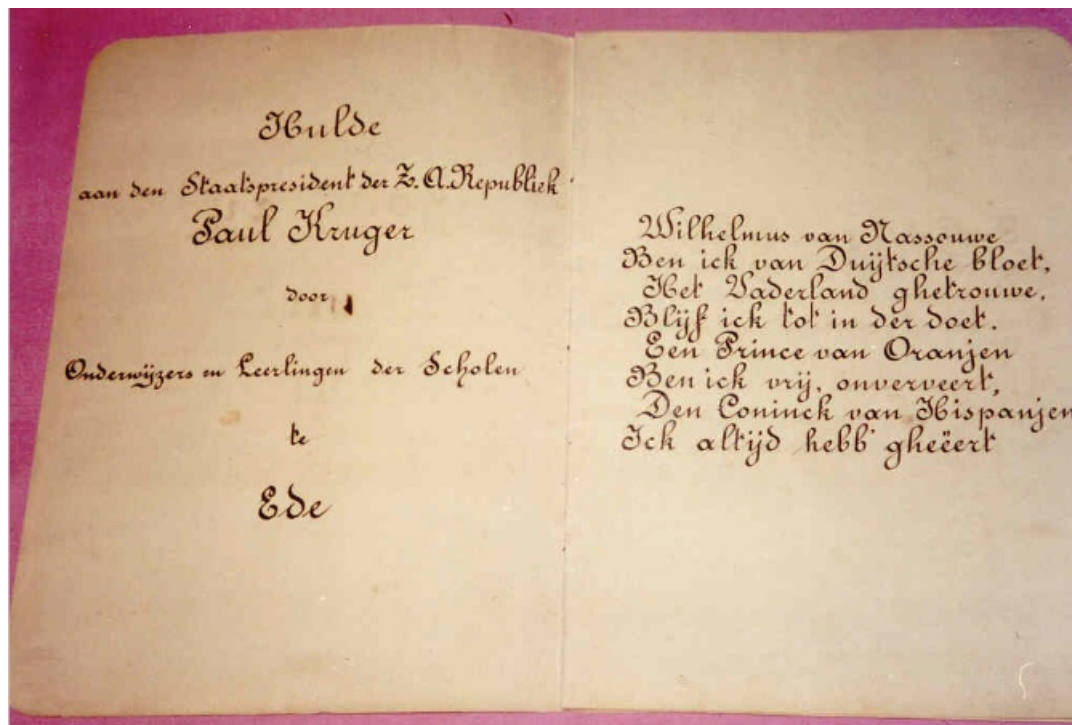
Onderwijl was men druk met de voorbereidingen om van het Klinkenbergerpad een verharde weg te maken en door te trekken tot de Arnhemseweg. Een boom die de aansluiting belemmerde, mocht van het Rijk al in 1923 worden gekapt en de opbrengst van het hout mocht Ede behouden (veiling notaris Fischer f 38,-). Mede op verzoek van het Rijk werd de Klinkenbergerweg doorgetrokken tot voorbij de militaire woningen uit 1908. De gemeente kocht vervolgens in 1926 van het Rijk de huidige Eikenlaan en kreeg zodoende een extra ontsluiting op de Stationsweg.

In 1927 besloot de Raad om voor de Klinkenbergerweg (en drie andere wegen) gedurende tien jaren een wegbelasting in te voeren voor alle onroerende goederen voor zover gelegen binnen 150 meter van de as van de weg. De daarvoor opgestelde lijsten geven inzicht van de eigenaren (vaak tevens bewoners). Op last van Gedeputeerde Staten is de verordening zodanig aangepast, dat slechts de eigenaren van de grond langs de weg werden aangeslagen en wel naar rato van het aantal meters. De gedachte was blijkbaar dat alleen die eigenaren 'baat' van de weg hadden. Deze belasting werd meestal 'baatbelasting' genoemd.

Het resultaat van bovenstaande is dat de bebouwing binnen het gebied van Detmarlaan, Heuvelsepad, Van Heeckerenlaan en Breelaan grotendeels is gerealiseerd in de jaren dertig van de 20e eeuw.

Paul Kruger in Ede

Jan Kijlstra

Dit is een foto uit de verzameling van de Vereniging Oud Ede. Hij heeft als nummer 324843.

Het bijschrift zegt:

- Moens – Anna Maria – poëziealbum
- Beschrijving: Gedeelte uit het poëziealbum van Anna Maria Moens, kostschoolhoudster op Huize Kernhem.

Staatspresident der Z.A. Republiek Paul Kruger was goed bevriend met Anna Maria Moens.

Deze bladzijde dateert uit 1900.

Auteur/fotograaf: Paul Kruger Museum Pretoria / Zuid-Afrika.

Om te beginnen: het woord *poëziealbum* is niet correct. De eerste albums werden uit Duitsland geïmporteerd, en hadden als opdruk *Poesie*. Dat is Duits voor *poëzie*. Maar in het spraakgebruik werd het Duitse woord bij ons uitgesproken als *poesie*. Dergelijke albums heten dan ook *poesiealbums*. Maar: dit zijn geen pagina's uit het poesiealbum van Anna Maria Moens! Vroeger en nu hadden en hebben de meeste meisjes wel een poesiealbum, en dat werd gevuld met bijdragen (veelal gedichtjes, of stichtelijke woorden) van vriendinnen, ouders, leerkrachten, etc. Daar kon een tekening bij gezet worden, maar meestal werden en worden er zogeheten *poesie-plaatjes* bijgeplakt.

Bovenstaande afbeelding toont twee pagina's uit het poesiealbum van mijn schoonmoeder Hendrika Knottnerus-van der Mheen. De datum is 3 mei 1931, zij was toen elf jaar oud.

Meisjes stopten doorgaans met hun poesiealbum als zij de lagere school verlieten, of hooguit enkele jaren daarna. Maar ze zijn er doorgaans hun leven lang zuinig op. Anna Maria Moens leefde van 1775 tot 1832, en als zij er een poesiealbum op na heeft gehouden, zal dat toch wel vóór, bijvoorbeeld, 1800 gestopt zijn. Maar het bijschrift bij de foto uit de collectie van de VOE zegt dat de bladzijdes op de foto uit 1900 zijn. Ra, ra...

In een poesiealbum werd door de eigenares geen bijdrage aan zichzelf gericht. Als deze pagina's inderdaad in een poesiealbum zouden zitten, dan zou dat dus in het poesiealbum van Paul Kruger zijn. Zéér onwaarschijnlijk, jongens hielden er geen poesiealbums op na.

Dat Anna Maria Moens en Paul Kruger bevriend waren is ook nergens door te staven. In 1900 kwam Kruger naar Europa, en toen was Anna Maria Moens al 68 jaar dood.

Tot slot zegt de tekst dat dit boekje is aangeboden door ‘onderwijzers en leerlingen der scholen te Ede’. Anna Maria Moens had in Ede een kostschool op Kernhem, maar die heeft haar slechts enkele jaren overleefd. Bovendien was dat maar één school, en waren aan die kostschool geen onderwijzers verbonden. Kortom, het bijschrift zou beter herschreven kunnen worden.

De tekst op de foto is echter wel duidelijk: *‘aangeboden door onderwijzers en leerlingen der scholen te Ede’*. Hoe zat dat?

Paul Kruger was de president van de Zuid-Afrikaanse Republiek tijdens de zogenoemde Boerenoorlogen met de Engelsen. De eerste oorlog (1880-1881) werd door de Zuid-Afrikaanse Republiek gewonnen, de tweede (1899-1902) echter verloren. Tijdens deze oorlog kwam Paul Kruger naar Nederland om steun te zoeken.

Op 6 december 1900 was Paul Kruger heel kort in Ede. Per trein onderweg van Keulen naar Den Haag werd er op een aantal tussenliggende stations, waaronder Ede Staatsspoor (Ede-Wageningen) kort gestopt, Paul Kruger stapte - in elk geval in Ede - niet uit, maar bleef voor het geopende portierraam staan, zo lezen we in *Het Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië* van 9 januari 1901 (bron: Delpher). Hij werd toegesproken en -gezongen, hem werden zogeheten ‘adressen’ en bloemen overhandigd, en de trein vertrok weer, op weg naar de volgende stopplaats.

‘Adres’ kennen we tegenwoordig alleen als de aanduiding van een locatie, doorgaans een straatnaam annex huisnummer, plus postcode. Maar een verouderde betekenis van adres is: *‘Geschrift, door een erkend lichaam of eene vereeniging van personen tot de bevoegde macht gericht, en behelzende hetzij een verzoek, hetzij een betoog, eene verklaring van gevoelens, enz. Bijvoorbeeld: Een adres aan den Koning, aan de Staten-Generaal, aan den Gemeenteraad. Een adres van de Kamer van Koophandel, van den Senaat der Hoogeschool, van de Leidsche Studenten. Een adres van gelukwensching, van dankbetuiging. Een adres opstellen, aanbieden, inzenden, ontvangen, aannemen, weigeren. Er zijn bij de Tweede Kamer eene menigte adressen ingekomen.’* (bron: WNT)

Bij de stop in Ede zijn Paul Kruger meerdere adressen overhandigd. De burge-

meester van Wageningen bood een 'adres van hulde' aan, net als de heer Broekema, hoofddirecteur van de Rijks Landbouw School, voorloper van Wageningen Universiteit. Maar ook de directeur van de Wageningse H.B.S. en de kerkeraden van Ede en Wageningen deden dat. Plus de heer De Graaf, hoofd van de Edese Openbare School, namens 600 schoolkinderen.

Op de foto staan dan ook geen bladzijden uit enig poesiealbum, maar we zien hier een tweetal pagina's uit het door de heer De Graaf aangeboden adres. Van die schoolkinderen bestaat ook een foto, zij staan onder een groot spandoek met 'God zij met u'. Genoemde krant verhaalt dat er nóg twee spandoeken waren. 'Leve Kruger' is wel duidelijk, maar 'Leve Arbitrage' vereist kennis van de achtergronden van de reis van Kruger naar Nederland. Zie hiervoor de laatste zin van dit stukje.

Collectie Vereniging Oud Ede nr. 313282

Op de laatste foto zien we hoe druk het was op het perron. De kinderen stonden daar niet tussen, dat was onmogelijk. Zij waren opgesteld langs de Zuider Parallelweg (Hartogsweg).

De foto aan het begin van dit artikel is inderdaad gemaakt in het museum in Pretoria, Zuid Afrika. Dit was het woonhuis van Paul Kruger. Dat de foto

daar gemaakt is, weten we uit een e-mail van mevrouw Riet van Ingen-Hulstein, die de Vereniging Oud Ede, alweer in november 2015 schreef:

'Mijn moeder, mevrouw G.Hulstein-van Maanen, is al jaren lid van uw vereniging, en bij haar lees ik altijd het tijdschrift van de vereniging, De Zandloper.

Twee jaar gelden bezochten mijn man en ik in Pretoria, Zuid Afrika, het voormalige huis, nu museum, van president Paul Kruger.

Tot mijn verrassing bleek in een vitrine een boekje te liggen met het volgende opschrift:

*Hulde aan den Staatspresident der Z.A.-Republiek Paul Kruger
door Onderwijzers en Leerlingen der Scholen te Ede*

Voor zover mij bekend is Paul Kruger nooit in Ede geweest, wel is hij, op reis door ons land, met de trein langs Ede gereden. Hoe komt dat boekje in Pretoria? Waarom is het gemaakt? Het is geschreven in een heel mooi handschrift.

Mijn vraag aan u is of uw vereniging enig licht hierover kan verschaffen.

Wij vonden het leuk om, zo ver weg, een teken van belangstelling voor Paul Kruger uit Ede te zien. Wij hopen op een reactie van uw vereniging.'

Op haar e-mail heeft mevrouw van Ingen-Hulstein destijds natuurlijk snel een reactie gekregen. In de reactie werd aangegeven dat er wel een verhaal voor De Zandloper in zou kunnen zitten. Wel, het heeft even geduurd, maar dit is het dan geworden.

Overigens had dat bezoek van Paul Kruger aan Nederland dus een reden. Maar daarvoor moet verwezen worden naar Google, dat verhaal is te omvangrijk voor de kolommen van De Zandloper.

De Renkumse Beek

Frans van Oort e.a.

Zo'n 90.000 jaar geleden (tijdens de 2e IJstijd, ook wel genoemd Weichselien) is de Ginkelse, Renkumse of Molenbeek ontstaan.

Het beekdal vindt zijn oorsprong even ten zuiden van de huidige landbouwenclave de Hindekamp. Deze beek ligt tegenwoordig droog en heeft in noord-zuidrichting gestroomd door het Ginkelse Zand (nu Ginkelse Heide en het bos van de Zuid-Ginkel).

Bij de huidige overgang van heide naar bos wordt de beek het best zichtbaar. Hier heeft vroeger een meertje gelegen waaruit zand is gehaald. En in dat meertje is ook gezwommen door de jeugd. Toen daar ongelukken bij gebeurden, is het meertje weer gedicht. De beek zet zijn weg nog vooral voort als een kronkelende

Op de Zuid-Ginkel is nog het verloop van de beek prachtig te volgen (foto: J. Lub)

drooggevalle beekbedding. Er loopt een pad langs waardoor men prachtig de beide oevers in zich op kan nemen.

Uit de verschillende vondsten kan worden afgeleid dat er in de Steentijd en in de Bronstijd bewoning is geweest langs vooral de bovenloop van de Renkumse Beek. De beek namt dus een belangrijke plaats in voor deze prehistorische bewoners. Water speelde daarbij natuurlijk een belangrijke rol.

Later heeft de mens de beek uitgegraven en de aanwezige bronnen (sprengen) uitgediept om meer water in de beek te krijgen. Om verstoring in de beekloop te voorkomen zijn bij de aanleg van de spoorbaan Utrecht-Arnhem en de Rijksweg A-12, duikers geplaatst. Gelukkig is tegenwoordig het meest zuidelijke deel (ten zuiden van de spoorbaan) weer van water voorzien. Dit is slechts mogelijk door de hulp van de mens, in dit geval gesteund door het waterschap.

OPTIEK SLOOF

Grotestraat 62 Ede

0318 - 64 04 79

info@optieksloof.nl

www.optieksloof.nl

Op pagina 2 van het omslag staat een advertentie van Optiek Sloof, die sinds het drukken van het omslag achterhaald is. De nieuwe advertentie met het nieuwe adres ziet u hiernaast.

Pak maar een doos 19

DOS - Bennekom

Gerard van Bruggen

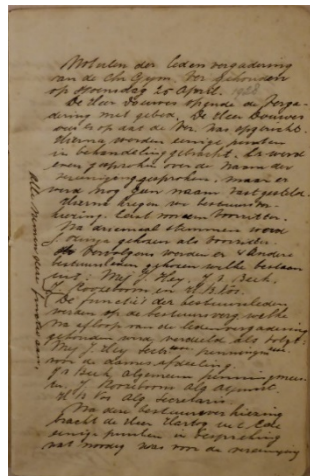
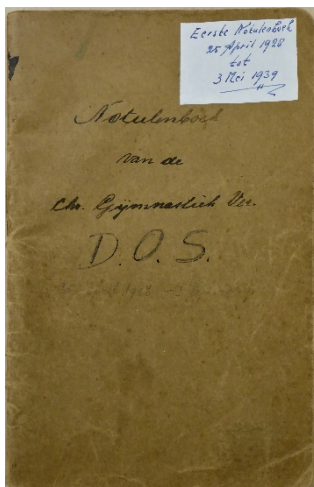
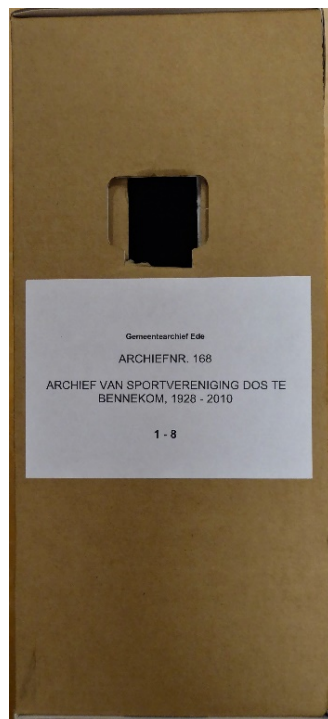
Bij DOS ben je geneigd aan het besturingssysteem van je computer te denken, maar daar gaat dit artikel niet over. Ik kreeg deze keer een doos aangereikt van de gymnastiekvereniging DOS uit Bennekom. Het Gemeentearchief is schijnbaar rijk aan verenigingsarchieven. Al eerder kreeg ik een doos van oratoriumvereniging Excelsior (Pak maar een doos 1), damclub De Kroonschijf (doos 13) en de Vereniging Scholen met de Bijbel te Harskamp (doos 14). Nu dus DOS: Door Oefening Sterk.

Ik kende wel de gymnastiekvereniging DOK uit Ede, waarover in 1997 het boekwerkje *DOK STIJVE STOK?* verscheen (zie ook www.oudede.nl/downloads - D.O.K. 1922-1932).

Mijn doos gaat echter over de iets jongere gymnastiekvereniging uit Bennekom en bevat de eerste acht inventarisnummers van het *Archief van Sportvereniging DOS te Bennekom, 1928-2010* (archiefnummer 168). Het gaat dan om vijf handgeschreven notulenschriften en 3 pakketten getypte notulen. Het eerste schrift en daarvan de eerste pagina zijn hierbij afgebeeld.

De geschiedenis van DOS is in de archiefbeschrijving die het gemeentearchief heeft opgesteld (te vinden op *Archival*) in het kort omschreven. Zoals eerder tip ik in dit artikel slechts enkele zaken aan die ik al bladerend in de notulenschriften tegenkom.

1. De eerste vergadering – een ledenvergadering – wordt gehouden op 25 april 1928 (het jaartal is later met potlood bijgeschreven) en deze datum wordt beschouwd als startdatum van DOS. In deze eerste notulen die het oudste document van de vereniging vormen is de beschrijving echter een beetje cryptisch.

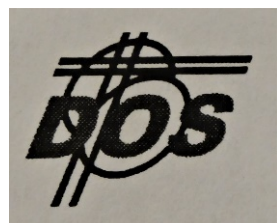
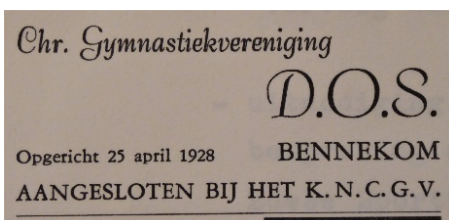
Er staat: *'De heer Douwes opende de vergadering met gebed. De heer Douwes wees erop dat de ver. was opgericht.'* Is er dan sprake van een eerder oprichtingsmoment (wanneer?) of is de opmerking van Douwes bedoeld als de hamerslag waarmee de oprichting een feit is? Hoe het ook zij, er moeten nog wel enkele punten besproken worden. Zo is er nog geen naam, moet het bestuur gekozen worden en moet er gesproken worden over contributie, oefenruimte en materiaal. De bestuursleden worden gekozen, waarbij alleen de heer Ozinga in de functie van voorzitter, en na afloop van de ledenvergadering is de eerste bestuursvergadering en worden de overige functies verdeeld. Merkwaardig is dat er een algemeen secretaris en een algemeen penningmeester wordt aangesteld, maar dat het enige vrouwelijke bestuurslid, mej. Heij, apart secretaresse-penningmeesteresse van de damesafdeling wordt.

Uit het eerste jaarverslag blijkt dat de in 1922 opgerichte Edese gymnastiekvereniging DOK de aanleiding tot de oprichting van DOS werd. Begin april 1928 gaf DOK namelijk een gymnastiekuitvoering in Bennekom om leden en begunstigers te winnen. Hoewel dit gebeurde met de medewerking van de genoemde Douwes (*'en enkele leden van de Jongelingsverenigingen'*), achten Douwes en Ozinga *'het beter om te trachten hier (in Bennekom-GvB) een Chr. Gymn. vereeniging op te richten, hetgeen hen dan ook goed gelukt is'*, aldus het jaarverslag.

2. De contributie wordt vastgesteld op 25 cent per week (aspirant-leden betalen 15 cent); bijna honderd jaar later is dit verveelvoudigd en gevarieerder. Volgens de website van het nog altijd zeer actieve DOS is de contributie voor de jongsten € 13,- per maand en vanaf 18 jaar € 18 per maand, gebaseerd op lessen van een uur – voor langere lessen moet meer betaald worden. Maar voor dit geld kan men *'dansen, turnen, acrogym, en nog veel meer Alles kan! Kom ook bij DOS!'*, aldus nogmaals de website.

3. In mei wordt de naam vastgesteld en passeren drie namen de revue. Mej. Heij stelt voor *Kracht en Vriendschap*, maar omdat Renkum al een club heeft van die naam, wordt deze verworpen. De heer Douwes stelt *D.O.S.* voor: *Door Oefening Sterk* en mej. Bothof oppert *O.D.I.H.: Ons Doel Is Hoog*. De ledenvergadering stemt tussen deze twee en met algemene stemmen wordt gekozen voor *D.O.S.* Als later een logo wordt ingevoerd zijn ook de puntjes verdwenen; in de notulenschriften worden ze afwisselend wel en niet geplaatst.

4. De start verloopt wat moeizaam. Het ledental loopt in het eerste jaar terug van 70 naar 56, waarschijnlijk doordat

het tot augustus duurt voordat er daadwerkelijk met oefeningen begonnen kan worden. (Volgens het jaarverslag van 1933 blijkt het ledenaantal nogal te wisselen: *'soms hadden we 40 leden, een andere tijd weer 80, maar op 't ogenblik hebben wij er'* niet ingevuld.) Er wordt op zaterdagmiddag geoefend in de OL-school, maar de eerste maanden gaan op aan *'vrije oefeningen'*, omdat er nog geen toestellen zijn. In augustus echter weet men in Wageningen een aantal ongebruikte toestellen op de kop te tikken – *'aan onze toestellen zijn we voordelig aangekomen'* – en nadat Jan de Nooij deze waar nodig gerepareerd heeft, worden ze in het gymnastieklokaal geplaatst. Nog net binnen een jaar na oprichting (23 april 1929) kan dan onder leiding van directeur Rubé de eerste uitvoering worden gegeven.

5. Op de ledenvergadering van 24 april 1930 (gehouden in hotel Rawang in de Dorpsstraat – zie foto en *De Kostersteen* februari 2016) slaat iedereen de schrik om het hart als de penningmeester meedeelt nog slechts drie gulden in kas te hebben. Tijd voor stevig beleid, wat eruit bestaat dat een fonds van vijftig gulden gevormd zal worden – vastgezet op de Boerenleenbank – voor de aanschaf van toestellen. Er wordt een advertentie geplaatst *'om langs dezen weg te trachten, door giften van de ingezetenen van Bennekom, het fonds zodanig te versterken, dat aankoop van de noodige, nog niet aanwezig zijnde toestellen kan plaats hebben'*. Er moet op de centen gepast worden en daarom onderhandelt de voorzitter ook met het gemeentebestuur over overname van het in de gymzaal aanwezig materiaal.

6. Aardig is de openingszin van het vierde jaarverslag: *'Dit keer zal u het jaarverslag zo kort mogelijk gehouden worden. Voor hen, die meeleven met onze ver. is het verslag eigenlijk overbodig, terwijl voor hen, die weinig voor de ver. voelen, ook een jaarverslag weinig aantrekkelijks biedt.'* Dit jaarverslag is trouwens niks korter dan andere en de secretaris draait niet om de feiten heen: *'Toestellen zitten we aardig in, adspirant-leden gaat ook reuze, maar leden, ho maar, da's dunnetjes. De ver. telt n.l. 5 dames, 9 heeren, 27 meisjes en 31 jongens. Zie, dat laatste loopt wel, maar de leden moeten oppassen, anders zullen deze afdeelingen nog opgeheven worden en dat zou toch schande voor de ver. zijn. Maak daarom propaganda dames, jullie vooral, maar ook de heeren moeten dit niet vergeten. Maar vergeet dan ook het werken op de turnavond niet, niet afmaken met "ik kan niet", maar kiezen op elkaar en aanpakken.'*

7. Met de leiding van de gymnastiek loopt het niet altijd op rolletjes. De al genoemde Rubé uit Arnhem *'over wie vooral de Dames heel wat klachten hadden'* verdwijnt na een slechte uitvoering *'zonder ooit taal noch teken te laten hooren'*

en wordt dus *'als ontslagen beschouwd'*. Hij wordt in februari 1930 opgevolgd door Willems uit Renkum, maar in het vijfde jaarverslag schrijft de secretaris: *'Een enkele maal ontstemming over de leiding van Willems, wat echter niets te verwonderen is. 't Scheen het eerst alsof wij een reuze leider gekregen hadden, de laatste tijd is duidelijk gebleken, dat en bestuur en leden zich vergist hebben. We zullen hopen, dat hierin spoedig verandering komt, hetzij door verandering van mhr Willems, hetzij door een nieuwe leider.'* In de periode Willems is het ledental teruggelopen van 80 naar 30 en is de animo voor turnen zo ver teruggelopen dat men gaat korfballen. Als echter een wedstrijd tegen Juliana uit Wageningen met 7-1 wordt verloren, is *'meteen het korfballen voor onze Ver. geheel van de baan'*.

Na enkele maanden geïmproviseerd te hebben wordt Wim Teunissen uit Ede als leider benoemd. *'De leden hadden hier tegen geen bezwaar, dhr. Teunissen was bereid, en zoo was D.O.S. wat dit betreft in Oct. 1933 weer in 't bezit van een leider, die zijn sporen als leider reeds verdiend had aan D.O.K. en Sparta te Ede.'*

Het blijkt een goede keus geweest te zijn: het ledental groeit weer in korte tijd van 21 naar 75, de uitvoeringen zijn een succes (dhr. Teunissen vindt ze echter maar *'zoo-zoo'*) en *'klachten komen er over den leider gelukkig niet voor'*. Dat het hoofdberoep van Teunissen bakker is, blijkt in december 1939 als ter gelegenheid van de inschrijving van het 100e lid en Sinterklaas door Teunissen 50 speculaaspoppen beschikbaar worden gesteld. Aangevuld met een bedrag van het bestuur kon *'aan onze kleintjes een genotvolle avond worden gegeven terwijl voor de leden een voor hun meer passende "tractati" werd beschikbaar gesteld.'* Achter het woord *'tractatie'* schrijft de secretaris tussen haakjes *'wat een dik woord'*.

Tot 1956 – ruim 22 jaar lang - geeft Teunissen leiding aan DOS; op een speciale afscheidsavond krijgt hij als dank een horloge aangeboden – voor dit cadeau is door de leden spontaan het geld bijeengebracht. In het jaarverslag over 1956 schrijft de secretaris: *'Toch lijkt het mij goed ook in dit verslag nog even de heer Teunissen onszelf tot voorbeeld te stellen: trouw aan de vereniging en onvermoeid ervoor werkend.'*

8. De gymnastiekvereniging verandert in de loop der jaren in een 'sportvereniging'. Genoemd is al de mislukte poging het korfbal te introduceren; beter lukt

dit met het volleybal en in 1981 wordt begonnen met skigymnastiek. Toch blijft DOS in eerste instantie een gymnastiekvereniging, zoals ook uit de huidige website is af te lezen.

9. In 1983 wordt het 55-jarig jubileum een maand lang groots gevierd en het programma vermeldt de volgende activiteiten:

- een volleybaltoernooi op 25 april (de oprichtingsdag);
- een mars door Bennekom met versierde fietsen;
- demonstraties bij ziekenhuis en bejaardencentrum;
- fietspuzzeltocht;
- feestmiddag met Hans Kazan;
- discoavond;
- demonstratie bij de Hervormde Kerk, gevolgd door een feestavond.

10. Tenslotte: in mijn doos vind ik nog een overzicht uit 1982 met een grote hoeveelheid namen van dagelijks bestuur, jeugdbestuur en technische commissie (6 mannen / 11 vrouwen). Ook wordt het aantal leden vermeld en ziedaar: 903 leden staan er ingeschreven. Maar een jaar later blijken dat er 921 te zijn! Een groter aantal heb ik niet gevonden, ook niet op de website.

Ik weet zeker dat deze DOS-doos nog veel meer interessante informatie bevat - ik heb niet alles gelezen. Ik heb bijvoorbeeld niet geschreven over huisvesting (in de beginjaren ook soms problematisch), sportieve successen en vele andere zaken, maar de geïnteresseerde lezer weet waar deze informatie te vinden is: in het Edese Gemeentearchief!

Wapen en vlag van de Gemeente Ede

Ds. Arie Romein

(Vermeerderde tekst van artikel in Ede Stad (2015). Gepresenteerd in het Historisch Café Ede op 22 mei 2019 in Cultura)

Het wapen

In 2018 met een nasleep in 2019 gedenken we het tweehonderdjarige bestaan van het wapen van de gemeente Ede. Het wapen bestaat uit een blauw wapenschild met in goud de Nederlandse Maagd met een vrijheidshoed op een speer, steunend met haar linkerarm op een altaar met de Bijbel. Wat stelt dit wapen voor, wat is zijn betekenis en waarvan stamt het?

Na het vertrek van de Franse overheersers en de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden werd door koning

Willem I in 1815 verordend dat alle gemeenten een eigen wapen moesten hebben. Hiertoe moesten de gemeentebesturen een voorbeeld aan de *Hoge Raad van Adel* in Den Haag zenden.

Sommige gemeenten stuurden hun al langer bestaande wapen in. Andere zonden een afdruk van het schepenzegel of het zegel van de kerk, waarin vooral in Brabant en Limburg vaak de plaatselijke beschermheilige was afgebeeld. Nog weer andere

bedachten iets moois, zoals Barneveld.

De gemeente Ede ontvangt op 16 juli 1816 het verzoek van de Hoge Raad van Adel om een wapenvoorstel te doen of wapenbevestiging aan te vragen. Ede reageert snel en op 20 juli kan het belangrijke document 'Vanwege den Koning' uitgeschreven worden.

de magt aan denzelven verleend, bij besluit van den 20sten Februarij 1816, bevestigt bij dezen de gemeente van Ede ingevolge het, door haar gedaan verzoek, in het bezit van het navolgende wapen: zijnde van lazuur, beladen met een Vrijheidsbeeld, rustende op een bijbel, alles van Goud. Gedaan in 's-Gravenhage, den 20sten Julij 1816. Ter ordonnantie van den Hoogen Raad': Mr. P. de Wacker – van Zon, secretaris.

Geopperd is wel, dat de tijd tussen de ontvangst van het verzoek aan de Raad en het antwoord aan de gemeente zo kort was dat burgemeester Reinier Burggraaf de stukken zonder verder overleg zal hebben ingestuurd. Lijkt me niet onmogelijk.

Wie de tekst van de Hoge Raad van Adel leest, concludeert dat het wapen van Ede niet wordt vastgesteld, maar *bevestigd*. Dat betekent dat het ingediende ontwerp al bestond en in gebruik was. Zo was het ook. De afbeelding was al te zien op een zegelafdruk van het Ambt van Ede.

In het gemeentearchief van Wageningen bevindt zich dit lakstempel met de afbeelding van de Vrijheidsmaagd. Het is afgedrukt in Ede op 7 november 1797 en het waarmerkt ter bekrachtiging een volmacht. Het bekrachtigen van officiële stukken was een vereiste sinds Karel V (16e eeuw) dat had voorgeschreven voor alle officiële stukken.

Het Edese zegel is van 1796 en het gemeentearchief heeft nog een rekening in

bezit van de zegelsnijder, de zilversmid J. van den Bergh, ter betaling gezonden aan het Ambt Ede.

Het jaartal 1796 geeft ons wel te denken. Het was de tijd van de Bataafse Republiek. Het bestuur van de Ambtsjonkers was vervangen door zelfbestuur. De Bataafse Republiek gebruikte ook een zegel. Daarop staat ook de Vrijheidsmaagd.

Het besluit om een (nieuw) groot- en kleinzegel in te voeren werd door de Nationale Vergadering genomen op 7 mei 1796, op basis van een advies door de *Commissie tot de zaaken van de Griffie*, onder voorzitterschap van de uit Franeker afkomstige jurist Johan Valckenaer. Het besluit van 7 mei 1796, N°. 53 omschreef het zegel zo:

'Het Beeld der Vryheid, houdende in de rechterland de Speer, bekroond met den Hoed der Vryheid, en rustende met de linkerhand op een Altaar; waar op een Boek ligt, verbeeldende de rechten van den Mensch en Burger. Aan de wederzyde van het Altaar is de Nederlandsche Waterleeuw, houdende in zyne klaauw de nieuwe Bataafsche Vlag. (Definitief rood-wit-blauw van de Statenvlag in plaats van het oranje-blanje-bleu van de Prinsenvlag! AR) Op den voet van het Altaar ziet men een Dolphyn en een Anker. Het randschrift is Sigillum majus of sigillum minus Populi Batavi.'

De maagd op het Edese zegel lijkt mij geïnspireerd door dit toen vigerende grootzegel van de Republiek. Dit ademt de geest van de Franse Revolutie, met name voelbaar in de kwalificatie van het boek: niet de Bijbel, maar het boek met de rechten van de mens en burger. Afkomstig van de Franse Nationale Assemblee van 26 augustus 1789, waar na een tumultueuze vergadering de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* werd aanvaard. Het lijkt mij niet uitgesloten dat de keus voor een vrijheidsmaagd mede is geïnspireerd door de Franse Marianne.

De maagd op het Edese zegel rust met haar linkerarm echter niet op dit boek, maar duidelijk op een *Statenbijbel*, van een kruis voorzien op de omslag. Het boek staat verticaal op een sokkel of console. Op de zijkant van de sokkel een gestileerde E en een Franse lelie. Als bovenschrift AMBT VAN EDE. Zo dus in 1797.

Dat in 1816 de Hoge Raad van Adel de wapens van de gemeenten vaststelde, verraadt op zichzelf al verandering van zaken. Het is de tijd van de *Restauratie* en het *Koninkrijk der Nederlanden*. De bordjes zijn verhangen.

Ik veronderstel dus dat in het kiezen voor de Vrijheidsmaagd in zijn zegel het Ambt Ede zich had aangesloten bij het nationale Bataafse embleem. Maar we moeten niet denken dat de Vrijheidsmaagd uit die tijd stamt en dus een nieuwe

verbeelding was. Dat is zeker niet het geval. De Edese maagd is namelijk gebaseerd op een al veel langer gebruik van een Nederlandse Maagd. Deze vrouwenfiguur personifieerde al eerder de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, ontstaan, zoals bekend, nadat met de Vrede van Munster in 1648 de Tachtigjarige Oorlog beëindigd was.

Elke provincie van de Republiek had een eigen munt. Aanvankelijk leunde de vrouw op die munt op een provinciaal schild. Vanaf 1681 op een altaar met de Bijbel.

De Romeinse schrijver Cicero vertelt ergens dat een vrijgelaten slaaf een hoed mocht dragen, als teken van vrijheid. Veelal was dat een Frygische muts, wat later de Franse revolutionairen in de 18e eeuw overnamen als muts van hun vrijheidsmaagd Marianne.

De Nederlandse opstandelingen in de 16e eeuw, tegen Spanje, kozen dus al veel eerder voor het symbool van een Vrijheidsmaagd, zij zetten haar echter geen muts op, maar een *gildehoed*. Het zinnebeeld werd op allerlei plaatsen aangebracht zoals in gravures (bijvoorbeeld titelpagina's van boeken over de vrijheidssrijd), maar ook in beeldhouwwerk of glasschilderkunst. Een van de vier zinnebeeldige figuren op de hoeken van het grafmonument van prins Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk te Delft, draagt een hoed met opschrift *Aurea Libertas* ('Gouden Vrijheid').

De hoed prijkt op een speer of lans. In de Oude of St. Nicolaaskerk te Amsterdam geeft een van de gebrandschilderde ramen een voorstelling van de Vrede van Munster (1648). Zittend op een troon, bovenaan een trap, verleent de koning van Spanje, Philips IV, het vredesverdrag aan de vele treden onder hem staande Nederlandse burgers. Deze zijn dus op een lager niveau afgebeeld dan de vorst. In hun handen houden zij echter de lans met bovenin de vrijheidshoed. Het is van symbolische betekenis dat deze hoed ook boven de koning uit torent: de burgerlijke vrijheid staat hoger dan de macht van keizers en koningen.

Op de guldens uit de 17e en 18e eeuw is de Nederlandse Maagd te zien. De munt heeft ook een Latijns randschrift: De munt heeft ook een Latijns randschrift: *Hanc tuemur, hac nitimur*: 'Haar beschermen wij, op haar steunen wij'. Een spreuk die overigens niet is opgenomen in het wapen van Ede.

Wat de vrouwengestalte zelf betreft: een maagd of godin als personificatie van de stad (Griekse polis) is een beeld dat al in de Oudheid op Griekse munten terug te vinden is. De Renaissance greep in veel opzichten terug op de klassieke Oudheid en

*Gelderland,
driegulden, 1694,
hertogekroon*

voerde deze maagdgestalte weer in. Nederlandse steden kozen zich een Stedenmaagd, zoals Groningen, Rotterdam en vooral Amsterdam: op het timpaan van het Paleis op Dam, gebouwd als stadhuis, prijkt de Stedenmaagd met om haar heen de attributen van de zeevaart en de wereldhandel.

Er is nog enige discussie geweest over welke vrouwenfiguur nu eigenlijk wordt afgebeeld in het zinnebeeld. Gedacht is vaak aan de godin Pallas Athene of Minerva. Maar zeer waarschijnlijk gaat het hier over de Romeinse godin *Libertas* (Vrijheid).

Tot zover de historische achtergronden van ons Edese wapenschild. Het doet nu ruim 200 jaar dienst als embleem van Ede. Op tal van plaatsen en bij veel gelegenheden. Zo bevindt zich in de collectie van Cultura Erfgoed (HME) een weergave in reliëf van het gemeentewapen. Het werd aangeboden aan de gemeente ter gelegenheid van de ingebruikneming van Edes eerste gemeentehuis in 1864. De maker en

schenker was de toenmalige wethouder A. van Schothorst. Ook op tegel is het wapen weergegeven.

Op tal van voorwerpen prijkt ook vandaag het wapen, bijvoorbeeld op een gemeentelijk monument.

Nog één voorbeeld: op het Rozenplein schoot ik dit plaatje van het wapen, eigendomsteken van de gemeente Ede op een stalen afvalbak.

Zo geeft het nog enige allure aan het gewone dagelijkse leven van de burgerij van Ede!

De vlaggen

Ten slotte nog enige gegevens over de vlaggen van Ede. De in het wapen voorkomende symbolen zijn ook te vinden op de Edese vlaggen. De huidige vlag van Ede werd op 6 september 1967 officieel door

de gemeenteraad ingesteld. De vlag is verticaal verdeeld in een gele en een blauwe baan. Op de vlag bevinden zich, in tegengestelde kleuren, gestileerde afbeeldingen van de vrijheidshoed boven de rug van de bijbel. Deze elementen uit het Edese

wapen zijn in overeenstemming met adviezen van de *Hoge Raad van Adel* en de *Stichting voor Banistiek en Heraldiek* in de vlag opgenomen.

Ede kent ook een zogenaamde promotievlag. Dit is een blauwe vlag met daarop in wit de naam ede (zonder

hoofdletter), waarboven het Vrijheidsbeeld uit het wapen is te zien. Deze vlag wordt veelal gebruikt bij gemeentelijke activiteiten en om de herkenbaarheid van de gemeente Ede te vergroten. Iedere inwoner van de gemeente Ede heeft het recht om ermee te vlaggen.

De samenstelling van klassieke symbolen van burgerlijke vrijheid en de Bijbel als grondslag is als een unieke eenheid te zien, typisch voor de Nederlandse en zeker voor de Edese tradities, en als combinatie in het wapen en de vlaggen van Ede uniek. Geregeld kan men deze zinrijke symbolen zien wapperen boven de stad en dorpen van Ede.

Bronnen

- Gemeentearchief Ede
 - <http://erfgoedede.nl/het-wapen-van-edede>
 - Gay van der Meer, *Vicissitudes of a Maiden*. Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, nr. 81, 1994 (reprint van een bijdrage uit 1975).
 - Kl. Sierksma, *De gemeentewapens van Nederland*, Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1962
 - A. Zeven, *Het zegel, het wapen en de vlag van Ede resp. van de Gemeente Ede*, in *Heraldisch Tijdschrift*, jrg. 15, nr.2 (2009)
- Zie ook: Joyce van den Berg: Gemeente Ede 200 jaar!, De Zandloper 2019-3.

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede
Telefoon 06 348 676 27
E-mailadres info@oudede.nl & ledenadministratie: ledenadministratie@oudede.nl
Website www.oudede.nl
Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Hans Post (secretaris a.i.), Wim Bruijnes (penningmeester) & Patty Gonggrijp.

Leden;

De vereniging telt ca. 700 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2019 € 15,00.

Erelid van de vereniging is Hetty Blaauw-de Wit.

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar. De redactie van De Zandloper bestaat uit Joyce van den Berg, Frans van Oort, Gerard van Bruggen en Hans Post (eindredacteur). De redactie is te bereiken op zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

De redactie heeft zich ingespannen om rechthebbenden van de geplaatste afbeeldingen te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, dan kunt u zich melden bij De Zandloper.

Productie van De Zandloper: Verloop Drukkerij, Alblasserdam - ISSN 1384-7090